

Šikulová, Vlasta

Středověká polévaná keramika z Opavy

Archaeologia historica. 1985, vol. 10, iss. [1], pp. 230-233

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139549>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLASTA ŠIKULOVÁ

Středověká polévaná keramika je z prostoru historického jádra města Opavy doložena již více než 800 střepů, několika různě velkými torzy i celými kusy. Kromě tří bez bližších náleзовých okolností pocházejí všechny ze záchranných výzkumů několika souvrství, odpadních jámek a dalších objektů. Převažující většina je z areálu bývalého dominikánského kláštera, kde probíhal nejrozsáhlejší opavský výzkum. Zde byla také ve značném rozsahu uplatněna metoda plavení vytěžené hlíny, již vděčíme za zachycení keramických dokladů v naprosté úplnosti. Čtyři vybrané vzorky byly podrobeny analýzám a to spektrální analýze povel i hlíny (RNDr. L. Págo) a rentgen-difrakto-metrickému stanovení mineralogického složení keramického materiálu v Ústředních laboratořích Čs. uranového průmyslu ve Stráži pod Ralskem.¹

V nejstarším opavském souvrství na bývalém Senném trhu (Šikulová 1971), jehož obsah byl rovněž plaven a pochází z 1. poloviny 13. stol., se vyskytl v nejspodnější vrstvě hrubý střep s neupravovaným okrajem, na lomu červený s nestejnouměrným bílým křemičitým ostřivem a se silnou oboustrannou vrstvou světlezelené polevy se svislými rozteklými tmavě červenými pruhy. Červeným lomem s bílým ostřivem i nestejnouměrnou polevou se mu podobají střepy nalezené v hrnčířské odpadní jámě na hradeckém předměstí spolu s vyřazeným nepolévaným zbožím ze 2. pol. 14. stol. (Šikulová 1973, 90–91). Jde asi o technickou keramiku ustáleného jednoduchého tvaru, na níž poleva mohla vzniknout až při používání nádoby. Dále byl v tomto souvrství střípek hradištního stylu se zelenošedou polevou, u něhož není rovněž jisté, zda byl poléván záměrně. V přibližně současném souvrství v Janáčkových sadech se polévané střepy nevyskytly.

Časově následující doklady jsou z dominikánského kláštera, kde vystupuje keramika s nestejně silnou polevou, u níž jsme na pochybách, zda jde o záměrné polévání, zároveň s ušlechtlejšími druhy keramiky nepochybně již polévané. V požárové vrstvě datované mincí do období mezi koncem 30. let a 60. lety 13. stol. (Šikulová 1982) byl střep s nestejnouměrnou bledě zelenou polevou pocházející nepochybně z těžce nádoby jako okraj pokličky nalezený v následující vrstvě. Tento okraj byl podroben rozborům, jejichž účelem bylo mimo jiné zjistit, zda složení polevy se liší od složení střepu. Vzorek polevy byl brán z místa, kde tvořila nejsilnější vrstvu a vykázal hlavní (podstatné) množství olova. Ve střepu však bylo olovo zastoupeno jen vedlejším množstvím, z čehož dr. Págo soudí, že poleva byla na střep nanesena záměrně a nemohla vzniknout náhodnou přeměnou povrchové vrstvy střepu při vypalování. U složení střepu konstatoval příbuznost s nepolévaným kontrolním vzorkem z opavské hrnčířské pece z 1. pol. 14. stol. (Šikulová 1972), o jehož původu z místních zdrojů není třeba pochybovat. Střep s bělavými lomy a s nestejnouměrnou světlezelenou polevou tvořící na vnější straně jen slabý povlak, ale uvnitř silnou vrstvu s jemnými prasklinami byl nalezen v jámě č. 6 v moravské kapli, která obsahovala přibližně stejnou nepolévanou keramiku jako

požární vrstva. Velmi podobný střep z ovaleného okraje shora zdobeného rytými rýžkami byl i v mladší vrstvě uvedeného souvrství. Užívání této keramiky i v 1. pol. 14. stol. dokazují 271 střepů z nádoby rozbité zřejmě na místě nálezu ve vrstvě hnoje, v níž ležel proutěný plot (Šikulová 1971, 72). Nádoba spleená z těchto střepů odpovídá tvarem i výzdobou větvičkovým ornamentem a rýhami nejmladším nádobám s válcovitým hrdlem. Další typy pocházejí z odpadní jímky a ze studny, zasypané v souvislosti se stavbou presbytáře kostela vysvěceného r. 1336 (Šikulová 1971, 71–72, 1972, 121). Jsou to střepy s šedohnědými nebo světlehnědými lomy, s hustým nestejným ostřivem a se silnou, většinou jemně popraskanou polevou hnědých nebo hnědozelených tónů. Výzdoba sestává z nezřetelných rýh na výdutích a v jednom případě z řady vpichů pod válcovitým hrdlem. Ve stejných nalezových celcích je i keramika s červenými lomy i povrchem střepů, nerovnoměrně polévaná rezavě hnědou polevou a zdobená radýlkováním. Další skupina červené keramiky má zcela souvislou a rovnoměrnou vnější polevu, hnědou s tmavšími skvrnkami.

Ušlechtilější druhy zastupuje v požárové vrstvě datované mincí jediný střep na lomu světlešedý z hlíny bez viditelného ostřiva s rezavě hnědou lesklou polevou a s obou stranách. V následující vrstvě byl střep z hranaté nádoby s otvorem a s rytou geometrickou výzdobou. Lomy i vnitřek jsou bílé s prosvítajícím jemným ostřivem, poleva fialově hnědá. Zároveň s ním nalezen zlomek nádoby o síle střepu 1 mm s páskovým uchem zdobeným uprostřed řadou šikmých rýžek. Střep bez znatelného ostřiva je na lomech bílý a na vnější straně má hnědou polevu se zrcadlovým leskem, která uvnitř končí pod okrajem. V následující vrstvě již začíná nejvýraznější skupina polévaných nádob, která je v celkovém souhrnu zastoupena také nejvyšším počtem kusů. Je vyrobena z hlíny s jemným ostřivem a vypálena většinou nerovnoměrně tak, že povrchové části střepů jsou světlé a střední tmavě šedé. Uvnitř, kde nádoby nebyly polévány, jsou buď světlehnědé nebo narůžovělé. Poleva je převážně rezavě hnědá, méně často tmavě červená nebo tmavě hnědá nafialovělého odstínu, výjimečně žlutá. Více než jiné polevy podléhá vlivu prostředí, v němž se dochovala, takže ji nalézáme v různých stupních zachování od jasného lesku nanejvýš s nepatrnými náznaky rozesklení až do stadia, kdy již pozbyla původní barvu a je značně zpráškovatělá. Poleva pokrývá i dna nádob, která byla mírně drsná, ale rovná, bez výraznějších pracovních stop nebo značek. Vnitřek nádob je poléván jenom pod okrajem, jinak je nepoléváný nebo se na něm dochovaly ojedinělé kapky polevy. Plastická výzdoba těchto nádob sestává z radýlkovaných geometrických ornamentů lemujících hlavně okraje, dále z tenkých přesekávaných listů vytvořených při vytáčení tak, že na vnitřní straně nádoby vznikl pod nimi zpravidla žlábek a z medailónů s figurálními motivy. Ty byly vytvářeny tak, že na vnější stranu nádoby bylo nasazeno tvořítko a stěna nádoby do něho byla zevnitř vtačována. Po tomto úkonu zůstaly na vnitřní straně nádoby důlky po prstech, přerušující rýhy vzniklé při vytáčení nádoby.

V dominikánském klášteře bylo dosud nalezeno z této skupiny na 200 různých velkých střepů, torso aquamanilia a celý džbán s malým poškozením okraje (Šikulová 1972, 121). Mimo klášter byla v Opavě nalezena nožka aquamanilia při sběrech z výkopů v parku u Zemského domu 1954, část nádoby na nožce (poháru?) v odpadní jímce Mezi trhy (výzkum dr. Krále 1961), střep z okraje nádoby v jámě č. 2, přetínající staré souvrství v Janáčkových sadech (Šikulová 1968, 108) a tři střepy v zemnici na Mnišské ulici (výzkum 1981). Na jaktařském předměstí byly dva střepy v jámě č. 3, zkoumané r. 1965 (Šikulová 1966, 7). Zcela bez bližších nalezových okolností je ještě jeden okraj ze starých opavských fondů Slezského muzea. Další deset zlomků jsem vytrídila z nálezů z amatérského výzkumu hradu Cvilína (katastr Úvalno, okr. Bruntál), prováděného v letech 1934–42 krnov-

ským stavitelem G. Horným. Spektrální analýza jednoho z těchto cvilínských střepů ukázala, že jak složením hlíny, tak složením polevy se shoduje s kusem nalezeným v Opavě a potvrdila tak naše pozorování, že jde zřejmě o výrobky stejné dílny.

Nádoby této skupiny jsou známy i ze dvou moravských lokalit. Ze Smilova hradiska jsou to 4 střepy a torzo nádoby (Blekta 1937, 94, tab. I/14) a z Rešova (okr. Bruntál) konvice (Molthein 1910, 414, obr. 94; Klusemann 1919, obr. 15 s nesprávným uvedením místa nálezů), která obsahovala brakteátový poklad. Mincovní obsah ukazuje na dobu zakopání konvice v 80.–90. letech 13. stol. (sdělení doc. dr. J. Sejbala). Toto datování je plně ve shodě s počátky opavského výskytu těchto nádob, které byly v užívání i v počátku 14. stol. (džbán v odpadní jímce) a ve střepích se vyskytují hojně během 1. pol. 14. stol. (u ojedinělých výskytů v mladších vrstvách jde zřejmě o druhotné uložení).²

Samostatnou skupinu tvoří miniaturní lahvičkovité nádoby z plavené hlíny bělavých a světlešedých odstínů, s mírně rozevřeným hrdlem, se šroubovicovým žlábkováním výduti a s častými stopami po odřezávání na dnech. Barevná škála jejich polev je velmi široká (žlutá, oranžová, tmavě červená, rezavě hnědá a všechny odstíny zelené). Dochovaly se 4 celé kusy a asi 160 různých velkých zlomků. V dominikánském klášteře začínají ve stejném nálezovém horizontu jako ostatní polévaná keramika, běžně se vyskytují v souborech ze 14. stol. a jsou ještě i v navážkových vrstvách v sondě pod krbem, datovaných mincemi do 16. stol. (Šikulová 1982). Zde ovšem nelze vyloučit možnost druhotného uložení, zvláště když se zároveň s nimi nalézá i běžná keramika ze 14. stol. Mimo dominikánský klášter byly v jamách č. 2 a 3 v Janákových sadech, v odpadních jímkách u měšťanských domů (Lazebnická ul. 1928, Mezi trhy 1961) i na předměstí (jáma č. 3 na jaktařském předměstí). Z uniformního vzhledu těchto nádobek by snad bylo možno soudit, že jde o obaly dováženého zboží. Pro úplnost je potřeba se aspoň zmínit o 10 polévaných přeslenech z dominikánského kláštera a o 2 fragmentech polévaných koničků (z jímky v dominikánském klášteře a z jímky Mezi trhy).

Do budoucna je si přát, aby tato závažná pramenná základna, jakou opavské nálezy svou početností představují, mohla být využita ve směru hojnějších expertíz z pomocných oborů, které by vedly k řešení původu jednotlivých skupin.

Literatura:

- Blekta, J. 1937: Smilovo hradisko. (Doplněk k čl. z roč. XI. r. 1934.) Ročenka Národopisného a průmyslového muzea města Prostějova a Hanč, XIV, 93–95, tab. I.
Klusemann, K. 1919: Das Bauopfer. Eine ethnographisch-prähistorische-linguistische Studie, Graz-Hamburg.
Molthein, A. W. 1910: Beiträge zur Geschichte mittelalterlicher Gefäßkeramik (II), Kunst und Kunsthandwerk XIII, 385–421.
Šikulová, V. 1966: Nejstarší opavská studna, ČSJM-série B XV, 3–12.
– 1968: Záchranné akce v areálu středověké Opavy, PV 1967, 107–111.
– 1971: Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy, PV 1970, 69–74.
– 1972: Záchranné akce v areálu středověké Opavy, PV 1971, 121–124.
– 1973: Záchranné akce v areálu středověké Opavy, PV 1972, 90–91.
– 1982: Zpráva o pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě, VVM XXIV, 206 až 208.

Poznámky

- 1 Všechny uváděné opavské nálezy jsou uloženy v archeologickém pracovišti Slezského muzea v Opavě.

- 2 Vzhledem k povolenému rozsahu tohoto příspěvku bude o nich podrobněji pojednáno na jiném místě.

Zusammenfassung

Mittelalterliche glasierte Keramik aus Opava (Troppau)

Das Troppauer Fundgut an glasierter Keramik umfaßt mehr als 800 Belege (Scherben, Fragmente und ganze Gefäße), die vorwiegend aus Rettungsforschungen stammen. Die meisten Funde kommen aus dem Areal des Dominikanerklosters, wo die ausgedehntesten Untersuchungen verliefen. Alle Troppauer Funde werden in den Sammlungen der archäologischen Arbeitsstätte des Schlesischen Museums Opava verwahrt. Vier Proben wurden einer Spektralanalyse des Tons und der Glasuren und der röntgen-diffraktometrischen Bestimmung der mineralogischen Zusammensetzung des keramischen Materials unterzogen. Die ältesten Funde aus dem Areal des Dominikanerklosters stammen aus einem von Münzfunden in die Zeit vom Ende der dreißiger bis in die sechziger Jahre des 13. Jahrhunderts datierten Horizont. Es handelt sich um Gefäße mit ungleichmäßiger Glasur vorwiegend hellgrüner Farbtöne. Die Glasuranalyse ergab eine nennenswerte Bleimenge zum Unterschied vom Ton der Scherbe, in der Blei nur mit Spuren Mengen vertreten war, womit das bewußte Glasieren dieser Gefäße nachgewiesen wurde. In demselben Fundhorizont beginnt auch das Vorkommen fläschchenförmiger Miniaturgefäße mit gelben, orangefarbenen, dunkelroten, rostbraunen und grünen (in allen Schattierungen) Glasuren. In den zeitlich folgenden Schichten erschienen im Dominikanerkloster auch Scherben von Gefäßen mit edlen Farbglasuren. Gegen Ende des 13. Jahrhunderts beginnt das Vorkommen von Gefäßen, die mit geometrischen Ornamenten und Umfangsreihen plastischer Medaillons mit figuralen Motiven geschmückt sind. Die Glasur dieser Gefäße ist vorwiegend rostbraun, weniger häufig dunkelrot oder dunkelbraun mit violetter Anflug, ausnahmsweise gelb. Mehr als andere Glasuren unterlag diese den Einflüssen der Fundstätte, so daß sie sich in verschiedenen Erhaltungszuständen befindet. In einem Abfallgrube aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts wurde ein ganzer Krug gefunden, weitere keramische Vorkommen setzen sich auch in Objekten aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts fort. Diese Keramik stimmt mit den Scherben und dem Torso eines Gefäßes aus Smilovo hradisko (Blekta 1937, 94, Tab. I/14) und mit der Kanne aus Rešov, Bez. Bruntál (Molthein 1910, 414, Abb. 94; Klusemann 1919, 41, Abb. 15 mit unrichtiger Angabe des Fundorts) überein, die nach dem Schatz mährischer und böhmischer Brakteaten in die Jahre 1283–1300 datiert wird. Weitere Stücke gelang es unter den Funden einer Laienuntersuchung der Burg Cvilín in Úvalno, Bez. Bruntál, festzustellen, deren Analyse erkennen liess, daß sie auch in der Zusammensetzung der Tone und Glasuren mit dem Troppauer Probe übereinstimmen, und die Beobachtung des Autors bestätigte, daß es sich offenbar um Erzeugnisse derselben Werkstätte handelt. Von Gefäßtypen dieser Gruppe wurden vorläufig Krug, Kanne, Fußgefäß und Aquamanile festgestellt.

Außerhalb des Dominikanerklosterareals kam glasierte Keramik in Abfallgruben der Straßen Lazebnická und Mezi trhy, in Schichten und Gruben sowohl in dem von Schanzen umzogenen Raum als auch in der Vorstadt vor.

